

Створення, охорона, захист і комерціалізація об'єктів права інтелектуальної власності:
матеріали VIII Всеукраїнської науково-практичної конференції з міжнародною участю,
присвяченої Міжнародному дню інтелектуальної власності.
(м. Київ, 25 квітня 2025 р.): ел. збірник. Київ: КПІ ім. Ігоря Сікорського, 2025)

УДК 004:316.772: 347.78

ЦИФРОВЕ ЗАКОНОДАВСТВО ЄС ТА ВИКЛИКИ ДЛЯ ІНСТИТУЦІЙ ЗНАНЬ: НЕОБХІДНІСТЬ НОВИХ ПІДХОДІВ

Литвинова Л. А.,

Національна бібліотека України імені В. І. Вернадського, завідувачка сектору з
охорони інтелектуальної власності, кандидатка наук із соціальних комунікацій

<https://orcid.org/0000-0002-5802-3681>

EU DIGITAL LEGISLATION AND CHALLENGES FOR KNOWLEDGE INSTITUTIONS: THE NEED FOR NEW APPROACHES

Larysa Lytvynova

V. I. Vernadskyi National Library of Ukraine, Head of the Intellectual Property
Protection Sector, PhD in Social Communications

<https://orcid.org/0000-0002-5802-3681>

Анотація. У статті проаналізовано проблеми інституцій знань у цифровому середовищі ЄС на тлі впровадження Законів про цифрові послуги та цифрові ринки. Розглянуто ключові виклики: обмежений доступ до інформації, застарілі норми авторського права, складності використання цифрових матеріалів та технічні бар'єри. Висвітлено ініціативу європейською коаліцією COMMUNIA щодо розробки Закону про цифрові знання (DKA), спрямованого на подолання цих перешкод через захист суспільного надбання, розблокування досліджень, сприяння цифровій адаптації та зменшення правових ризиків. Обґрунтовано, що впровадження DKA сприятиме формуванню відкритого, прозорого та інноваційного цифрового простору в Європі.

Ключові слова: *інституції знань, авторське право, доступ до інформації, Закон про цифрові знання, відкритий доступ, суспільне надбання, бібліотеки, архіви, наукові дослідження*

Annotation. *The article analyzes the challenges faced by knowledge institutions in the EU digital environment amid the implementation of the Digital Services Act and Digital Markets Act. It examines key issues: limited access to information, outdated copyright norms, difficulties using digital materials, and technical barriers. The European coalition COMMUNIA initiative to develop the Digital Knowledge Act (DKA) is highlighted, which aims to overcome these obstacles through public domain protection, research unlocking, digital adaptation facilitation, and legal risk reduction. The article argues that DKA implementation would foster an open, transparent, and innovative digital space in Europe.*

Keywords: *knowledge institutions, copyright, access to information, Digital Knowledge Act, open access, public domain, libraries, archives, scientific research*

Європейський Союз продовжує формувати правила цифрової епохи, приймаючи стратегічно важливі акти, зокрема Закон про цифрові послуги (Digital Services Act, DSA) та Закон про цифрові ринки (Digital Markets Act, DMA). Ці амбітні ініціативи було спрямовано на вирішення нагальних потреб сучасного цифрового суспільства, зокрема, модерацію контенту, регулювання впливу технологічних гігантів і вдосконалення механізмів обміну даними. Однак, попри їхню важливість та інноваційність, на тлі цих досягнень постає питання: чи враховують нові правила специфічні потреби тих, хто створює, зберігає та поширює знання – інституцій знань [2], таких як заклади освіти, науки та культурної спадщини? Існуючі проблеми свідчать про те, що ці установи стикаються з унікальними перешкодами в цифровому середовищі, які

нове законодавство поки що не вирішує повною мірою, створюючи значні перешкоди для їхнього ефективного функціонування та розвитку.

Інституції знань, зокрема бібліотеки, архіви, музеї, університети та науково-дослідні установи, є наріжними каменями інтелектуального та культурного розвитку суспільства. Вони не лише стимулюють інновації, але й забезпечують широкий доступ до фундаментальних знань, що є ключовим фактором для формування інформаційного суспільства. Утім, цифрове середовище значно змінює умови їхньої діяльності, і все частіше ці установи стикаються з перешкодами, яких не існувало в офлайн-просторі. Це підкреслює зростаюче домінування комерційних організацій, які контролюють доступ до знань, створюючи штучні бар'єри для наукових досліджень і освіти.

Одним з найгостріших викликів для інституцій знань у цифрову епоху є проблема обмеженого доступу до інформації та даних, необхідних для проведення передових досліджень. Комерційні інтереси, питання конфіденційності та технічні обмеження часто стають на заваді науковцям. Хоча значна частина досліджень фінансується з публічних коштів, їхні результати залишаються закритими через систему платних наукових публікацій. Це створює парадокс, коли суспільство фінансує науку, але не може вільно користуватися її здобутками. Крім того, обмін інформацією між дослідниками ускладнюється правовими обмеженнями, що сповільнює темпи наукового прогресу та зменшує ефективність міжнародної співпраці.

Іншою серйозною перепорою є застарілі норми авторського права, які не відповідають реаліям цифрової епохи. Відсутність єдиного підходу до використання матеріалів у наукових і освітніх цілях створює плутанину та юридичні ризики для бібліотек, університетів і дослідницьких установ. На противагу американській доктрині «fair use» (сумлінне використання), яка дозволяє певне використання захищених авторським правом матеріалів без

необхідності отримання дозволу, в Європі відсутні універсальні виключення, що дозволяють адаптацію контенту для освітніх та наукових цілей.

На додачу до правових перепон, інституції знань стикаються з труднощами у використанні цифрових матеріалів. Наприклад, бібліотеки часто не можуть надавати електронні книги так само, як друковані, через обмеження ліцензійних угод. Висока вартість доступу до електронних ресурсів та складність юридичних процедур ускладнюють виконання бібліотеками їхньої місії – забезпечення вільного доступу до знань для громадськості.

Крім того, технічні засоби захисту авторських прав нерідко стають перешкодою для легітимного доступу до інформації, навіть коли такий доступ передбачено винятками та обмеженнями авторського права. До того ж, видавці та постачальники програмного забезпечення все активніше впроваджують аналіз даних у свої бізнес-моделі, створюючи закриті екосистеми, які можуть обмежувати академічну свободу та контроль інституцій знань над власними даними. Ці виклики гальмують міжнародну співпрацю, обмежують дослідницькі можливості та створюють фінансовий тиск на установи.

Розуміючи ці проблеми, європейська коаліція COMMUNIA виступила з ініціативою розробки спеціалізованого Закону про цифрові знання (Digital Knowledge Act, DKA) [1]. Цей нормативний акт має заповнити прогалини в чинному законодавстві та надати бібліотекам, архівам, музеям та освітнім установам необхідні правові механізми для ефективного функціонування в цифровому середовищі.

Закон про цифрові знання пропонує конкретні кроки для підтримки інституцій знань у Європі:

– захист суспільного надбання – спрямовано на забезпечення доступу громадськості до важливої інформації та культурної спадщини. Для цього необхідно уточнити законодавство ЄС щодо виключення даних, фактів, новин та інформації з-під захисту авторського права, що сприятиме дослідженням та

інноваціям. Документи державного сектору, життєво важливі для верховенства права і надання інформації громадянам, мають бути виключені з-під захисту авторського права для підвищення прозорості та доступності. Також пропонується загальноєвропейський виняток, що дозволяє використання публічних виступів в інформаційних або юридичних цілях без обмежень авторського права. Особливий наголос робиться на знятті обмежень на використання творів культурної спадщини, що є суспільним надбанням, забезпечуючи ширший доступ до них.

— розблокування досліджень — спрямовано на покращення доступу до результатів наукових досліджень та обміну ними по всій Європі. Пропонується створення загальноєвропейського права на дослідження, надаючи вченим гнучкі права на використання захищених авторським правом матеріалів у наукових цілях, що сприятиме співпраці та зменшенню правових бар'єрів. ДКА наголошує на забезпеченні доступу до досліджень, що фінансуються державою, вирішуючи проблему платних послуг, які обмежують науковий прогрес і доступність для громадськості. Рекомендується запровадити загальноєвропейську вимогу щодо негайної публікації результатів досліджень, фінансованих державою, у репозиторіях з відкритим доступом за відповідними ліцензіями. Також підкреслюється важливість надання авторам і установам культурної спадщини прав на поширення таких досліджень.

— сприяння цифровій адаптації — спрямовано на вирішення проблем, з якими стикаються бібліотеки та наукові установи у доступі до цифрових матеріалів та їх використанні. Пропонується загальноєвропейське право електронної видачі, що дозволяє бібліотекам віддалено позичати цифрові твори. Також наголошується на необхідності чіткої законодавчої бази, яка підтверджує права бібліотек на оцифрування своїх колекцій для збереження культурної спадщини. Крім того, відстоюються справедливі ліцензійні

зобов'язання, що забезпечують розумні умови для цифрових робіт, доступних інституціям знань.

– захист інституцій знань від правових ризиків – спрямовано на зменшення юридичних загроз для установ, які працюють з матеріалами, захищеними авторським правом. Підкреслюється необхідність подолання складнощів законодавства ЄС про авторське право, які створюють невизначеність і перешкоджають дослідницькій діяльності. Пропонується гармонізований підхід ЄС до захисту інституцій знань від відповідальності за порушення авторських прав, якщо вони діють добросовісно і обґрунтовано вважають, що їхнє використання матеріалів відповідає закону. Цей правовий захист має послабити стримуючий вплив на освітян і дослідників, заохочуючи їх використовувати матеріали без страху перед судовими розглядами.

Якщо Закон про цифрові знання буде ухвалений, він може принести низку позитивних змін. По-перше, покращиться доступ до знань, адже європейські громадяни, студенти та дослідники отримають легший доступ до інформації без зайвих правових і фінансових обмежень. По-друге, посилиться наукова співпраця, оскільки зменшення правових бар'єрів сприятиме міжнародному обміну дослідницькими даними. По-третє, стимулюватимуться інновації, адже відкритий доступ до інформації стане поштовхом для технологічного розвитку та створення нових наукових рішень. По-четверте, зміцняться позиції ЄС у сфері цифрової освіти та науки, що забезпечить рівні можливості для всіх учасників освітнього та наукового процесу. Нарешті, завдяки покращенню доступу до перевірених наукових даних буде простіше боротися з дезінформацією (фейками та маніпуляціями).

Актуальні зміни в цифровому законодавстві ЄС вимагають перегляду підходів до регулювання сфер, що пов'язані з освітою, наукою та культурною спадщиною. Закон про цифрові знання – це спроба адаптувати існуючі правові механізми до викликів сучасної цифрової ери. Запровадження ДКА не лише

посилить можливості інституцій знань у наданні своїх послуг, а й забезпечить формування більш відкритого, прозорого та демократичного цифрового простору в Європі. Таким чином, прийняття цього законодавчого кроку може стати поворотним моментом у розвитку цифрового суспільства, сприяючи вільному обміну знаннями, збереженню культурної спадщини та підтримці інноваційності на європейському рівні.

Література

1. A Digital Knowledge Act for Europe. COMMUNIA. Brussels, September 2024. URL: <https://communia-association.org/wp-content/uploads/2024/09/Digital-Knowledge-Act-for-Europe.pdf> (дата звернення: 17.03.2025).
2. Vicki C. Jackson. Knowledge Institutions in Constitutional Democracies: of Objectivity and Decentralization. Harvard Law Review. August 29, 2019. URL: <https://harvardlawreview.org/blog/2019/08/knowledge-institutions-in-constitutional-democracies-of-objectivity-and-decentralization/> (дата звернення: 17.03.2025).